

מתן

על הפרק

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

משלי מבוא

הקדמה

"משלי שלמה הוא הספר הנשכח בתנ"ך. אין בו סיפורים מרתקים המושכים את הלב ואין בו הלכה פסוקה המחייבת את האדם בהתנהגותו. אין בו דברי ה' הנאמרים לעבדיו הנביאים ואין בו היסטוריה או מעשי ניסים. אין בו זכר לארץ ישראל, לירושלים ולבית המקדש. לעם ישראל וליחסי הברית אין בו מקום בכלל. הספר איננו נקרא בבית הכנסת ברוב קהילות ישראל ואף פעם לא תפש מקום בולט בתפילה היהודית, לא בציבור ולא ביחיד. מכיוון שחלקים גדולים בספר מורכבים ממאות משפטים שהקשר ביניהם איננו נראה לעין ולכאורה איננו גורם בהבנתם, קשה אפילו לעמוד על עיקר הכתוב בו. ואם לא די בחסרונות אלה, יש סבורים שהספר איננו מחדש דבר ושכל תורתו מובנות מאליהן לכל אדם הגון, בר דעת ובעל שכל ישר... ועם כול זאת ולמרות הכול ספר משלי קנה לעצמו אחיזה בתודעת העם... בכל דור ודור זכה ספר משלי לפירושים חדשים ודבריו הותאמו לשיטות מחשבה שונות שהתחדשו ורווחו ביהדות."

(פרופ' א' הורביץ בהקדמה לפירושו בסדרת מקרא לישראל)

ספרות החכמה ומאפייניה

1. ייחודיותו של ספר משלי נובעת מעצם היותו "ספר חכמה". במה שונה ספרות החכמה בתנ"ך משאר הסוגים הספרותיים האחרים במקרא?
א. עיינו במשלי א, א-יט ובישעיהו א, א-יז. ועמדו על השונות שבין ספרות החכמה לספרות הנבואה. מהו מקור הסמכות בכל אחד מן הסוגים?
ב. מיהם מושאי הדיבור בספרות הנבואה ובספרות החכמה?
ג. חשבו מהם הנושאים המרכזיים המעסיקים את רוב ספרי המקרא ובולטים בהעדרם מספר משלי? (יציאת מצרים ונודדי המדבר, חוקים ומצוות, בחירת ישראל והברית הכרותה לו עם האל, ארץ ישראל, גלות וגאולה, בית דוד, נבואה, מקדש וקרבתו). עיינו בדבריו של **פרופ' י' הופמן**:
"בספרות החכמה - משלי, איוב וקהלת - אין שום התייחסות לתורה ולמצוותיה. אדרבה, בספר משלי מופיע רבות המושג 'תורה', אבל הוא מיוחד כולו להוראת ההורים לבנם או להוראת החכם לתלמידו. הראשונה מודגמת במשלי א, ח: "שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל תִּשָּׁשׁ תּוֹרַת אִמְךָ"; והשנייה - במשלי ז, ב: "שָׁמֹר מִצְוֹתַי וְחַיֶּה וְתוֹרַתִי כְּאִשׁוֹן עֵינֶיךָ". רק בכתוב אחד בכל ספר משלי עולה החשד שמדובר בתורה במשמעות המוכרת מחוץ לספרות החכמה: "בְּאֵין חֲזוֹן יִפְרָע עִם וְשִׁמְר תּוֹרָה אֲנִשְׁרֶהוּ" (כט, יח). התקבולת חזון/תורה מעלה על הדעת כתובים כגון יחזקאל ז, כו: "וּבְקִשׁוֹ חֲזוֹן מִנְבִיא וְתוֹרָה תֵּאבֵד מִפְּהוֹ וְעֵצָה מִזְקֵנִים" או גם איכה ב, ט: "מִלִּפְנֵי וְשָׁרִיָּה בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה גַם נְבִיאִיָּה לֹא מְצָאוּ חֲזוֹן מִה' ". על פי הצמידות השגורה של כהן ונביא בספרות המקרא, מסתבר שגם במשלי כט, יח מדובר בתורתו = הוראתו של הכהן, אבל אין זו התורה, במובן המקובל עלינו. גם כאן איפוא חוזר החיזיון המפליא: התורה כספר המכיל את המשפט החיובי של עם ישראל אינה מוכרת בספר משלי."

ניהול: ד"ר נאוה כהן • ריכוז: אילנה חדד

דפי הלימוד מבוססים על חוברת ללימוד ספר איוב בהוצאת אולפנת עופרה (2000).
כתיבה: חיה מיכאלי, ד"ר נאוה כהן, איריס הישראלי. יעוץ אקדמי: ד"ר ישראל רוזנסון
© כל הזכויות שמורות. מתן על הפרק. מתן ירושלים • טל': 02-5944555

מכון תורני לנשים ע"ש שרה בת יצחק יעקב רעננערט
The Sadie Rennett Women's Institute for Torah Studies

ד. מהו היחס לפרטי המצוות? האם כשספר משלי מזהיר נגד ניאוף הוא נשען על עשרת הדיברות? עיינו במדבר ה, יא-לא, ובדברים כב, יג-כט?
ה. מה היחס שניתן לפרט בספרות הנבואה ובספרות החכמה?

הנחת היסוד הבסיסית של ספרות החכמה

נעשו ניסיונות שונים להגדיר מהי ספרות חכמה ומהם מאפייניה על מנת להבין את ההיבדלות הזאת של החכמה משאר סוגי היצירה המקראית, את שתיקתה לגבי מורשת ישראל.

2. עיינו בדבריו של פרופ' י' הופמן ובדבריו של פרופ' מ' פוקס ועמדו על השורש האחד שהוא על פי דבריהם הבסיס להגדרת ייחודה של ספרות החכמה:

פרופ' י' הופמן: כולה סבה על ציר מרכזי אחד: החוקיות בעולם, חוקיות בתחומי היקום, החי, הצומח, החברה, האדם וא-לוהיו... הטענה שהעולם אינו חידה ללא פתרון, אלא יש בו חוקיות שניתן לגלותה בעזרת החכמה, היא הכוח המניע את ספרות החכמה.

פרופ' מ' פוקס: הנחת חוק אוניברסאלי השולט כאוטומוזיס מאקרוקוסמוס ובמיקרוקוסמוס, המקנה לכל תופעות היקום תבנית קבועה והמקיף את התחומים של יסודות הטבע, של המוסר האנושי, של החברה ושל הפולחן.¹

מבנה ספר משלי

3. ספר משלי עשוי קבצים קבצים. כל קובץ הוא אוסף עצמאי של הטפות, הוראות, נאומים ומשלים בודדים. כפי שמציין **א' הורביץ** יש לחלק את הספר לפי הכותרות המשייכות את הקבצים למחברים שונים. על פי חלוקה זו הספר כולל שבעה קבצים עיקריים:

א. הקובץ הראשון (א, א - ט, יח) נפתח בכותרת "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל". הוא מורכב מפתיחה (א, א-ז) ואחריה שורה של כשש עשרה הטפות ונאומים מפותחים.

ב. הקובץ השני (י, א - כב, טז) נפתח בכותרת "משלי שלמה" הוא הקובץ הגדול ביותר בספר. ויש בו 375 פסוקים. במבט ראשון נדמה שמדובר באוסף של משלים בעלי פסוק אחד. עיון נוסף מעלה שיש בין הפתגמים קשרים ספרותיים.

ג. הקובץ השלישי של הספר (כב, יז - כד, כב) נפתח בכותרת "דברי חכמים" והוא כולל שלושים הוראות שברובן שני פסוקים או יותר, ובכל הוראה יש משפט סיבה יחד עם ציווי.

ד. הקובץ הרביעי (כד, כג-לד) נפתח בכותרת "גם אלה לחכמים" והוא כולל עצות המורכבות מכמה פסוקים העוסקות בדיבור או בעצלות.

ה. הקובץ החמישי (כה, א - כט, כז) נפתח בכותרת "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה". הא מורכב מהוראות ואמרות בעלי פסוק אחד, אך פסוקים רבים מצטרפים לנושא אחד.

ו. הקובץ השישי (ל, א-לג) נפתח בכותרת "דברי אגור בן יקה המשא, נאם הגבר לאיתאיל לאיתאיל ואכל" ויש בו גם קובץ נוסף (ל, טו-לג) הנפתח בכותרת "לעלוקה".

ז. הקובץ השביעי (לא, א-לא) נפתח בכותרת "דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו".

כל קובץ נושא אופי סגנוני ותוכני מיוחד. רפרפו בקבצים השונים ונסו לבחון האם ישנם מאפיינים בולטים נוספים לכל קובץ מבחינה סגנונית ותוכנית.

1 פוקס, ספר קהלת ויחסו לאסכולת החכמה, עמ' 3846.

מטרת הספר

4. ספר משלי הוא אסופה של משלים, פתגמים ודברי חכמה ולקח מבית מדרשם של החכמים הקדומים. עיינו בפסוקי הפתיחה לספר, בפירושו של המאירי ובדבריו של פרופ' הורביץ. למי פונה הספר ומהי מטרתו?

משלי פרק א (א) מְשָׁלִי שֶׁלֹמָה בֶן דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל. (ב) לְדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר לְהַבִּין אֲמֵרֵי בִינָה. (ג) לְקַחַת מוֹסֵר הַשֶּׁפֶל צֶדֶק וּמְשֻׁפֵּט וּמִיִּשְׁרִים. (ד) לְתֵת לַפְתָּאִים עֲרֻמָּה לְנַעַר דַּעַת וּמִזְמָה. (ה) יִשְׁמַע חָכֵם וְיִוֹסֵף לְקַח וּנְבוֹן פְּחֻבָּלוֹת יִקְנֶה. (ו) לְהַבִּין מְשָׁל וּמְלִיצָה דְבָרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתָם. (ז) יִרְאֵת ה' רֵאשִׁית דַּעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר אֲוִילִים בָּזוּ.

ר' מנחם המאירי: (ב) לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה. אמר שהמשלים באו לדעת מתוכם עניני חכמה ומוסר - רומז בחכמה אל שלמות מעלות שכליות, ובמוסר אל שלמות מדות. והקדים חכמה למוסר - לקדימתו במעלה אף על פי שמאוחר בזמן. ומלת לדעת מונחת על ידיעה מפי סופרים או מפי ספרים, אבל מלת 'הבנה' נאמרת על מה שמחדש מעצמו בהתבוננותו על מה שהוא לומד, ועל זה הוא אומר: להבין אמרי בינה. ושיתף חכמה ומוסר ביחד, כי המוסר אי אפשר להיותו נגמר באין קצת חכמה, כאמרם ז"ל (ראה משנה אבות ב, ה): אין עם הארץ חסיד, ולא בור ירא חטא; וכן אמרו (ראה שבת סג, א): אם תלמיד חכם נחש הוא - חגרהו על מתניו, ואם עם הארץ חסיד - אל תדור בשכונתו. והחכמה בלי מוסר דבר מכווער, וענין שכל בני אדם קצים בו. אמרו חכמי המוסר: 'חכמה בלא מוסר כאוהל בלא מיתרים', ואמר אחר: 'חכמה בלא מוסר כטבעת בלא אבן'. וכבר ביארנו בקצת חבורינו (ראה תה' א; חבור התשובה ע' 831 - 931) במה שאמרו רבותינו ז"ל (ראה תענית ז, א): רבא רמי: כתיב "יערוף כמטר לקחי", וכתיב "תזל כטל אמרתי" (דב' לב, ב)!!? כאן בתלמיד הגון, כאן בתלמיד שאינו הגון. כלומר, שהתלמיד שהגון במידותיו הוא בדמיון הטל, שאפילו בעת שאין בני אדם צריכים לו הוא ערב להם ונאות, וכשאינו הגון במידותיו הוא דומה למטר, שאף על פי שאדם צריך לו לעתים, כשירד ממנו די סיפוקם יקוצו בו.

א' הורביץ, מקרא לישראל עמ' 28-29: יש להדגיש שבספר משלי החכמה איננה מידה שכלית בלבד ואיננה קשורה ביכולת טכנית או באינטלקט גבוה או בידע רחב. החכמה איננה מנת משכל גבוהה במיוחד, הדעת איננה זיכרון חזותי ואנציקלופדי, והבינה איננה יכולת לפתור משוואות מתמטיות מתוחכמות וכיוצא בהן... החכמה של ספר משלי מתבטאת כתכונה מוסרית וערכית המאפשרת לאדם להתנהג לפי כללי הדק ולהשתלב בצורה חיובית בחברה. החכם יכול ללמוד חכמה, כישרון דיבור, שליטה ברגשותיו, תכנון מראש, יכולת להסתדר, רתיעה מסכסוכים, יושר וכנות ונטייה לעשיית צדק. ספר משלי איננו עוסק ביצירת גאונים אלא בהכשרת בני אדם שהם אזרחים למופת... לפי תפישת המקרא בכלל וספרות החכמה בפרט כוח החכמה איננו מולד באדם ואינו ירושת אבות. אפשר למוצאו ולקנותו בניסיון, בגיל ובדרכי חינוך שונות כגון מוסר ותוכחה, ובהליכה עם חכמים (יג, כ). כל אדם עשוי להיות חכם ולכן חכמה עומדת במקומות סואנים והומי אדם ופונה אל אישים ואל בני אדם (ח, ד) ולא אל טיפוס זה או אחר... החכם איננו דמות סטטית, אלא אישיות גדלה ומתפתחת הלומדת תמיד.